

крові. М. Старицький завершує свій роман так: “Гайдамацький рух зазнав поразки...Зазеленіли степи й луки, зацвіли на кривавих нивах квіти. Пам’ять про страшні гайдамацькі битви перейшла в пісні й думи; загоїлися рани в серцях людей...”. Зрозуміло, що по-іншому завершити роман, писаний по російськи та ще й для “Московского листка” автор не міг. Зрештою, для письменника важливим було відтворити повстання, “а не обставини і причини його поразки” [2, 18]. М. Старицький прагнув у піднесено-героїчному тоні висловити захопленість лицарським духом визвольної боротьби українського народу в минулому.

Підводячи підсумки, слід сказати, що М. Старицький через змалювання подій Коліївщини показав національно своєрідні та історично зумовлені шляхи народу до волі і розкріпачення. Уже самою назвою він спростовує псевдоісторичне трактування гайдамаччини (“шаленство розгнузданої юрби” за П. Кулішем) польськими мемуаристами та й деякими українськими авторами. М. Старицький кваліфікує гайдамаків як “останніх орлів України”.

Список використаних джерел

1. Дем’янівська Л. С. Вогонь не згасне, не замре... / Л. С. Дем’янівська // Старицький Михайло. Твори: у 2 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т.1. – 1984. – С. 5-32.
2. Олійник В. У. Роман М. Старицького про Коліївщину / В.У. Олійник // Старицький Михайло. Останні орли. – К.: Дніпро, 1968. – С. 5-19.
3. Беляєв В. Г. Доля письменника і доля його роману (“Останні орли” М. Старицького) / В. Г. Беляєв // Радянське літературознавство. – 1971. – № 3. – С. 29-46.
4. Гуляк А., Кейда Ф. Гайдамацький рух у романі М. Старицького “Останні орли” До 100-річчя від дня смерті Михайла Старицького / А. Гуляк, Ф. Кейда // Київська старовина. – 2004. – № 6. – С. 53-66.
5. Старицький М. П. Останні орли. Історична повість із часів гайдамаччини / Михайло Петрович Старицький. – К.: Дніпро, 1968. – 704 с.

Summary. This article makes an effort to understand the haidamak's events as a form of Ukrainians' struggle in action's description of haidamachyna on the material of Starytsky's historical novel "Last eagles".

Key words: haidamaks, Koliivschyna, artistic interpretation, struggle, rebellion.

УДК 821. 161.2 – 94.09 “18”(043)

В.Ю. Пустовіт

ЛИСТ У ЖАНРОВІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ

У статті проаналізовано й систематизовано наукові підходи літературознавців, мовознавців до мемуаристики, обґрунтовано жанрову типологію листа як одного з найпростіших жанрів мемуаристики.

Ключові слова: мемуаристика, жанрова система, лист.

Хоча українська мемуаристика складається не лише з листів, а й із щоденникових записів, письменницьких записників, нотаток, літературних портретів та некрологів, саме листи цікавлять дослідників найбільше.

Листи стали об’єктом дослідження різноманітних наукових дисциплін і галузей: філософії (Л. Бусякова, М. Каган, П. Копнін), історії (Ю. Шаповал, М. Щербак та ін.), епістології (В. Сметанін), лінгвістики (Т. Зоріна, К. Ленець, В. Передрієнко, М. Пилинський, П. Тимошенко та ін.), психолінгвістики (Т. Дрідзе, Ю. Лотман), культурології (М. Кагарлицький, А. Крат, Г. Хоткевич), народознавства (І. Горбач, М. Дмитренко, П. Ротач та ін.), археографії (Є. Наумов, Л. Пушкарєв), психології (Г. Костюк, О. Леонтєв, П. Ярмоленко), педагогіки (О. Губко, О. Крук, Є. Пасічник, Н. Петриченко), літературознавства (В. Брюгген, Л. Вашків, В. Гладкий, Р. Доценко, В. Дудко, Ж. Ляхова, М. Назарук, та інші).

Про листи як складову письменницької мемуаристики сьогодні є не так багато праць, виняток становлять розробки В. Кузьменка, М. Коцюбинської, Г. Мазохи, І. Стебуна, Ф. Погребенника, В. Святотця, С. Богдан, С. Павличко, Л. Курило та ін.

Незважаючи на давню історію листа, і досі маємо багато нерозв’язаних проблем. Сучасні дослідники розглядають лист здебільшого як літературний жанр і як жанрову форму публіцистичної творчості, причому не беручи до уваги характер листа за змістом: діловий,

мемуарний, дружній тощо. Цікавими з цього приводу є міркування М. Коцюбинської щодо визначення листа, на її думку це: “Інтелектуальний продукт особливого роду. Текст як багатофункціональна система, дотична до різних сфер суспільної та індивідуальної свідомості, стилістично неоднорідна, змістовно багатогранна максимально-просто впритул-наближена до найінтимніших пластів духовного буття людини. Своєрідний синтез ratio й emotion” [8, 5]. Дослідниця відносить листи до проміжного жанру, оскільки в них “трансформується, висвітлюється окремими краплями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажі, і лірична сповідь, і дидактичні роздуми. І цим переліком жанрова картина листа аж ніяк не вичерпується” [8, 18]. Валентина Галич вважає, що немає потреби й необхідності зараховувати лист “до якогось непевного, до кінця не зрозумілого проміжного жанру. Листи органічно вписуються в жанрову систему публіцистики й посідають у ній належне й зовсім не проміжне становище” [4, 481]. Дослідник епістолярію ХХ ст. В. Кузьменко зазначає: “Не викликає сумніву й існування епістолярного жанру в переліку традиційних жанрів публіцистики” [9, 159]. Враховуючи давню історію листа, на нашу думку, їх слід віднести до жанрової системи мемуаристики, особливо якщо це зразки минулих століть. Щодо думок В. Галич, В. Кузьменка, то вважаємо, що лист може бути зарахованим і до публіцистики, якщо це, наприклад, відкриті листи, листи-звернення тощо, такі зразки епістол бачимо в письменників ХХ ст., а в ХІХ ст. їх було не так багато, наприклад звернення корифеїв української сцени про зняття заборон з української мови, колективний лист письменників до Д. Мордовця з питання встановлення пам’ятника Л. Глібову.

Окремі дослідники шукають аргументів на підтвердження тези про те, що лист – жанр публіцистики. Однак і ця концепція є досить суперечливою. По-перше, епістолярій у цілому, на відміну від публіцистики, не звернений до аудиторії (за винятком відкритих листів); по-друге, лише частина кореспонденцій має публіцистичний характер; і останнє заперечення: публіцистика виникла пізніше листування.

Є. Прохоров зазначає, що епістолярний жанр публіцистики зародився значно пізніше сформованого листування [11, 255]. Отже, до жанру публіцистики беззастережно можна віднести тільки невеличку частку кореспонденцій, а саме публіцистичні листи.

Усе це пов’язано з невизначеністю жанрової приналежності мемуаристики, що цілком зрозуміло, бо, як пише Н. Копистянська: “Завдяки літературній еволюції жанр може бути стійким як загальнотеоретичне поняття, але буде змінюватися в безперервному історичному розвитку та національній своєрідності, індивідуальності ж набуде у творчості видатних письменників, тобто в понятті жанру поєднується стійке та змінне” [7, 182]. Поділяємо думку теоретика літератури, бо письменник виступає завжди і новатором, і теоретиком жанру, і його творцем водночас, тому при дослідженні української письменницької мемуаристики ХІХ ст. ми звертатимемо увагу на своєрідність цього метажанрового утворення.

За античною традицією, розрізняли двадцять один вид листів за їх основною думкою: дружній, рекомендаційний, зневажливий, докірливий, втішний, викривальний, повчальний, загрозливий, наклепницький, заохочувальний, порадицький, прохальний, запитальний, лист у відповідь, пояснювальний, звинувачувальний, захисний, вітальний, іронічний, вдячний, конфіденційний лист [1].

Серед дослідників епістолярію точаться суперечки стосовно жанрових різновидів листа. Н. Белунова виділяє шість видів: “Дружній, діловий, науковий, публіцистичний, художній і побутовий” [2, 7578], В. Кузьменко називає: “Епістолярні статті, відкриті листи, епістолярні памфлети” [9, 194], В. Здорогега перераховує “відкритий лист, послання, лист без адреси, звернення, заява, привітання” [5, 262]. Однак подібні різновиди не вмотивовані. Наприклад, дружній лист може бути водночас і художнім і побутовим, так само як публіцистичний – діловим. Н. Белунова не обґрунтувала такого свого вибору, зокрема в чому полягає специфіка наукового листа? Помічаємо тавтологію в класифікації В. Здорогеги: лист без адреси передбачає відсутність адресанта, тоді чим пояснюється його існування; звернення, заява, привітання також важко зарахувати до епістолярію, бо кожен з представлених типів має свою специфіку, структуру й особливості текстотворення.

Не позбавлена умовності класифікація листів І. Войцехівської та В. Ляхоцького: “За типом змісту (листи-повідомлення, листи-запити, листи-відповіді тощо) і за жанрами (листи-біографії, листи-нотатки, листи-інтерв’ю і т. д.). Класифікують листи і за так званими зворотними блоками лист-відповідь у хронологічному порядку, який наочно показує інтенсивність листування (разові та постійні кореспонденти)” [3, 25]. Подібна схема може бути прийнятною для листів не віддалених у часі, досліднику складно простежити листи-відповіді чи листи-нотатки минулих століть з огляду на специфіку жанру, більшість із них не дійшла до сьогодні, інші розпорошені по архівах світу.

З огляду на особливості предметно-тематичної змістовності групи листів з домінантою “актуальні події суспільно-політичного життя”, Л. Морозова пропонує вирізняти серед них дві жанрові модифікації: “лист-роздум про актуальні події суспільно-політичного життя і лист-роздум з онтологічною тематичною домінантою, тобто лист з роздумами про сенс людського буття,

про своє місце в навколишній дійсності і т. і., проте наголошуємо на тому, що відмінність між ними базується на формальній наявності конкретно означених автором роздумів про буття і його сенс, про своє місце в швидкоплинному світі, про безсмертя художників тощо” [10, 99]. Тут же дисертантка наводить дефініцію листа-роздуму, яка, на нашу думку, може знадобитися при дослідженні українського письменницького епістолярію XIX ст. Отже, за Л. Морозовою, “лист-роздум про актуальні події суспільно-політичного життя – це жанрова модифікація письменницького листа, автор якого повідомляє про перебіг актуальних подій суспільно-політичного життя свого часу, аналізує й оцінює їх, виходячи з власних політичних поглядів і переконань. Його характерні риси – це: оперативність, зумовлена часовою актуальністю суспільно-політичних подій; значне просторово-часове розмежування рамочного й сюжетного планів за умови, якщо автор листа аналізує та оцінює актуальні події, зіставляючи їх з фактами суспільно-політичного життя минулого; синез фактографічного та суб’єктивно-ліричного типу композиційної побудови, як і домінування композиційно-мовленнєвих форм “повідомлення” і “роздум” [10, 99-100].

Листування засвідчує становище української мови в суспільстві XIX ст. У наукових публікаціях лінгвістичного характеру бачимо різноманітні думки щодо епістолярію. На основі функціональної ознаки до вже відомих стилів: художньо-белестричного, офіційно-ділового, суспільно-публіцистичного, наукового – мовознавці Л. Щерба, Ш. Баллі додають і епістолярний стиль. Російські мовознавці Т. Винокур і М. Кожина виділяють чотири стилі: художній, офіційно-діловий, науковий та епістолярний. Українські вчені-лінгвісти К. Ленець і М. Пилинський стверджують, що до 1917 р. українська літературна мова “могла розвиватися переважно в художньому стилі, частково в публіцистичному та науковому, основи жанрів яких склались у надрах епістолярного стилю” [6, 161]. Саме історія листування в Україні українською мовою до XIX ст. зберегла лише поодинокі приклади.

Сьогодні важко знайти ґрунтовну розробку, присвячену теорії епістолярію. С. Скварчинська в монографії “Теорія листа”, виданій у 1937 р., розмежує погляди дослідників на теорію і практику письменницької епістоли, виділяючи два підходи: перший – письменницький епістолярій розглядають як жанрово повне й самоцінне явище; другий, традиційний підхід – його представники визнають тільки апроксимативну сутність листа, тобто спеціально беруть до уваги лише практичну сторону. Спираючись на традиційний підхід, дослідниця виділяє чотири апроксимативні теорії листа:

1. Теорію листа-мови (промови);
2. Теорію листа-напівдіалогу;
3. Теорію листа-розмови;

4. Теорію листа-визнання. Авторка вказала на існування “ніби-теорій”, представники яких визначали лист як єдино продукт практичних потреб” [12, 187].

Термінологічна плутанина, пов’язана з визначенням жанру й дефініції понять, створює ряд труднощів. Отже, є нагальна потреба у розв’язанні понять та термінологічного наукового апарату.

Немає однастайності в поглядах стосовно дефініції таких понять: “лист”, “епістолярний стиль”, “епістолярний жанр”, “епістолярна форма”, “епістографія” тощо. Добре знаним є термін “епістола” (від грец. *epistole* – послання, лист) та похідні від нього означення: рід (“епічна епістола”, “віршована епістола”, “епістолярна драма”), жанр (“епістолярна публіцистика”, “епістолярний роман”, “епістолярний жанр”), стиль (“епістолярний стиль”, “стиль дидактичної епістоли”), поетика (“епістолярна формула”, “епістолярний код”).

В. Кузьменко звертає увагу на вживання терміна “епістола” в різних родових категоріях: “епістолярія”, “епістолярій”, що призводить до ускладнення в розумінні жанрової природи епістоли. Для письменницької епістоли пропонується таке визначення: “Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби” [9, 61-64]. Дискусійним, на нашу думку, є твердження “написаний з урахуванням специфіки кореспонденції”, бо, з огляду на те, що лист – джерело збереження культурно-історичної пам’яті, він не може писатися з якимось “урахуванням”. Лист, тим більше крізь призму мемуаристики, якраз і видається цінним тому, що є автентичним у своєму роді, на відміну від художньої творчості, яка підпорядкована стильовим течіям доби.

Для аргументації запропонованої концепції автор посилається зокрема на ту обставину, що переважна більшість представників українського письменства ніколи не зводила свою життєву місію тільки до писання художніх творів. Реальна дійсність часто примушувала митців “підставляти плечі під тягарі інших справ – громадсько-політичних, освітніх, видавничих” [9, 61-64]. Письменницька мемуаристика XIX ст. яскраво підтверджує тезу науковця, тому що крім художньої творчості, яка не завжди могла побачити світ через цензурні утиски, діячі активно

листувались, у цих листовних взаєминах і порушувалися питання створення шкіл, друкарень, громад, товариств, покликаних упроваджувати націєтворчі ідеї в народні маси.

Проаналізувавши значну кількість визначень, дефініцій поняття “лист”, доходимо висновку, що цей різногранний жанр репрезентує сторінки життя як адресата, так і адресанта. А отже, лист не можна розглядати окремо від творчості письменника, бо він є водночас і літературою, і творчістю; лист письменника – це документ часу і ключ до простеження становлення його творчої концепції. Таким чином, лист дає змогу краще пізнати епоху, умови життя людини, є важливим культурологічним документом життя нації, що має значну пізнавальну й художню цінність. Саме ці якості дають підставу розглядати лист як одне з джерел збереження історичної та духовної пам’яті й, отже, у цій функції сприймати його крізь призму мемуаристики, в основі різних визначень якої – пам’ять.

Список використаних джерел

1. Античная эпистолография: очерки / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пасек. – М. : Наука, 1967. – 126 с.
2. Белунова Н. И. Дружеское письмо творческой интеллигенции как эпистолярный жанр / Н. И. Белунова // Филол. науки. – 1997. – № 6. – С. 81 – 89.
3. Войцехівська І. Н. Епістологія. Короткий історичний нарис / І. Н. Войцехівська, В. П. Ляхоцький. – К., 1998. – 54 с.
4. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
5. Здоровега В. Й. Збагнути день суціль / В. Й. Здоровега. – К. : Дніпро, 1988. – 263 с.
6. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1977. – 223 с.
7. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Н. Копистянська. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.
8. Коцюбинська М. „Зафіксоване і нетлінне”: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера; Х. : Правозахисна група, 2001. – 293 с.
9. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / В. Кузьменко. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 306 с.
10. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Морозова Людмила Іванівна. – К., 2006. – 223 с.
11. Прохоров Е. И. Издание эпистолярного наследия / Е. И. Прохоров // Вопр. текстологии. – 1964. – Вып. 3. – С. 19.
12. Ganszyniec Ryszard. Polskie Listy, milosne dawnych czasow / R. Ganszyniec. – Krakow –Lwow, 1925.

Summary. The literary critics' scientific approaches to memoirs have been analyzed and systematized, the genre typology of memoirs has been scientifically grounded in the thesis.

Key words: memoirs, genre system, lette.

УДК 821.161.1-1.09

Т.П.Решетюк

АРХЕТИП ВОСКРЕСЕНИЯ В ПРОЗЕ А.П. ЧЕХОВА

У статті аналізуються особливості художньої трансформації архетипу воскресіння в оповіданнях А.П. Чехова “Архієрей”, “Студент”, “У Святу ніч” та ін. Вказується на їх роль у художній структурі творів .

Ключові слова: А.П. Чехов, архетип, художня структура, мала проза.

Понятие архетипа в последнее время получило самое широкое распространение в литературоведении. Введенное в гуманитарную науку К.Г. Юнгом как обозначение образов коллективного бессознательного на глубинном уровне человеческой психики, это понятие в течение XX века приобрело общепризнанный смысл первичных, фундаментальных моделей в самых разных сферах человеческого существования. В современном литературоведении архетип понимается “как сквозной образ с многоуровневой структурой – от элементарных образов отдельных произведений до целых литературных направлений и школ – пронизывающий всю мировую культуру и порой наделенный внутренней антиномичностью (“рай утраченный” – “рай обретенный”, идиллия – антиидиллия, и т.п.)...” [2, 319]. Именно в таком, широком